

Udvalg af Biskop G. P. Brammers Brevveksling (C).

Ved Bjørn Kornerup.

Da Udgivelsen af et Udvalg af Biskop *G. P. Brammers* Brevveksling paabegyndtes i »Kirkehistoriske Samlinger« 6. R. IV, 390 f., blev der samtidig udkastet en Plan, i Henhold til hvilken de følgende Partier tænktes udgivet. Imidlertid har uforudsete Omstændigheder bevirket, at denne Plan ikke kan gennemføres nøjagtigt, som fremstillet paa det angivne Sted. Dels er det lykkedes ved Velvilje fra privat Side at fremdrage en Række hidtil ukendte Breve til Brammer, som efter Planen skulde have været meddelt i Afdeling A, dels har det paa Grund af den stadig mere omfattende Evakuering af Haandskriftsmateriale ikke været muligt for Øjeblikket at faa Adgang til adskillige af de Privatarkiver i offentlige Samlinger, som skulde være benyttede til de følgende Afdelinger, dels har det endelig vist sig, at en Samling Breve, der findes bevaret fra H. L. Martensen til Brammer, er saa omfattende, at det formentlig vil være mest hensigtsmæssigt at søge den udgivet som en særskilt Publikation. Det vil derfor være nødvendigt i de følgende Afsnit at fravige den oprindeligt fastsatte Orden.

I nærværende Afdeling C skal da meddeles en Samling Breve fra Biskop H. J. Swane, som velvilligst er stillet til Raadighed af Adressatens Sønnesøn, Amtsforvalter Jørgen Swane i Vejle. *Hans Jørgen Swane* (1821—1903) var siden 1871 Stiftsprovst i Viborg, fra hvilken Stilling han 1877 (fra 1. Maj 1878 at regne) rykkede op til Biskop over samme

Stift. Brammer synes, efter Brevene at dømme, første Gang at være traadt nærmere i Forbindelse med Swane i Anledning af Viborg Domkirkes Indvielse den 10. September 1876. Ved denne Lejlighed havde Brammer med meget kort Varsel maattet overtage den syge Biskop O. Laubs Hverv at holde Hovedtalen og indvie Kirken. Dette gav Anledning til et lille Samarbejde med Swane, der ogsaa havde ført Ordet ved samme Lejlighed, idet man ønskede de ved Indvielsen holdte Taler udgivne i Trykken. Da Swane ikke længe efter blev Biskop, kom Brammer sin nye Embedsbroder venligt i Møde i Overbevisningen om i ham at finde en »veludrustet, trofast Stridsmand for vor Folkekirke«¹. I de faa Aar, Brammer og Swane samtidigt var Biskopper i to tilgrænsende Stifter, synes de at have virket i god Forstaaelse ud fra væsentligt den samme konservative, høj Kirkelige Grundopfattelse². Herom findes der Vidnesbyrd i de Breve, som skal meddeles nedenfor. Uden gennemgaaende at behandle meget vigtige Spørgsmaal af-runder de Billedet af Brammer som Kirkemand ved at be-lyse ham i hans Forhold til den yngste af hans Bispekolleger.

1.

Aarhus Bispegaard den 7de Oktbr. 1876.

Kjære, høiærværdige Hr. Stiftsprovst Swane!

Deres venlige Brev af 3die d. M. modtog jeg i Gaar Aftes ved min Hjemkomst fra en Visitats. De seer, at jeg skynder mig med at takke for Brevet, men saa hurtigt kan jeg ikke opfylde den deri fra Biskop Laub³ mig gjorte Opfordring. Da han vedbliver at ønske, at jeg skal til Optagelse i et Skrift om Viborg Domkirkes Indvielse⁴ meddele et Omrids

¹) Jvfr. S. 388.

²) Om Swanes Standpunkt jvfr. Kh. Saml. 6. R. III, 317—18, 387—94 og min Artikel i Dansk biografisk Leksikon, 2. Udg., XXIII, 164—6.

³) Hardenack Otto Conrad Laub (1805—82), Biskop i Viborg 1854—78.

⁴) Paa Grund af Biskop Laubs pludseligt indtraadte Sygdom maatte

af min Tale, hvad der ogsaa af Andre findes passende, vil jeg ikke længere vægre mig derved; men jeg kan ikke bestemt love, hvad Tid jeg kan sende Dem det. I de første Dage vil det ikke kunne skee; thi jeg har en Mængde Kontorsager at besørge, og jeg medbragde fra Visitatser en slem, med anden Forkjølelse forbunden Snue, der ingenlunde gjør mig oplagt til noget Arbeide og mindst til et saadant, der — saa at sige — hverken er Fugl eller Fisk.

Imidlertid haaber jeg, at det ei skal vare længe, inden jeg skal kunne sende mit lille Bidrag til Bogen, som jeg antager, at Deres Høierværdighed forsyner deels med Deres gehaltrige og indtrængende Prædiken og deels med en historisk Indledning. Gjerne ønsker jeg, førend jeg fremtager de Momenter, jeg nedskrev til Talen, for af dem at give en kort Fremstilling af denne, at vide, om De i Indledningen agter at give Læseren Underretning¹ om de Forhold, under hvilke jeg paatog mig at holde Indvielsestalen for min kjære, syge Kollega. Det forekommer mig at være i sin Orden, at en saadan Underretning gives, og mig vilde det være ubehageligt selv at give den, da den fra min Haand let kunde faa Skin af enten at være Selvros eller et Forsvar, som havde jeg trængt mig frem til Udførelsen af denne høikirkelige Forretning, der jo i Grunden vilde have paahvilet Stiftsprovsten som Biskop Laubs Vikarius.

Gud være lovet og takket, at det gaar saa godt fremad med vor elskelige Vens Helbredelse! Jeg beder Dem bringe ham min glade, hjertelige Hilsen.

Selv modtage De min varme Tak for den Tillid og Godhed, som De har viist mig under den mærkelige Tilskikkelse, der har foranlediget disse Linier.

Biskop Brammer 1876 genindvie den restaurerede Viborg Domkirke. Hans Tale er efter hans Udkast meddelt i Skriftet »Ved Viborg Domkirkes Indvielse den 10. September 1876«, Kbh. 1877, S. 24—35. Jvfr. herom F. L. Mynster og G. Schepelern, Biskop Otto Laubs Levnet II, 1, S. 397 ff., om Brammer sst. S. 403.

¹) Herom meddeles Underretning i et kort Forord af J. Swane til det nævnte Skrift.

Deres Høiærværdigheds med særdeles Agtelse ærbødigst
hengivne
Brammer.

2.

Aarhus Bispegaard den 9de Novbr. 1876.

Kjære, høiærværdige Hr. Stiftsprovst!

For Deres sidste, venlige Brev har jeg i længere Tid, end jeg havde tænkt mig, skyldet Dem en Tak, der skulde vises i Gjærningen, hvad der nu — qualiter taliter — skeer. Hvad der har været til Hinder for, at det ei skete før, haaber jeg, at min Søn fra Veierslev¹ har forklaret Dem. Ham bad jeg ogsaa sige Dem, at jeg haabede at kunne udføre det lille Arbeide², naar jeg havde holdt Ordination, og førend jeg — paa Løverdag — reiser til Støvringgaard³, hvor jeg har lovet at prædike i Kapellet paa Søndag.

Deres Høiærværdighed seer, at jeg herved har opfyldt mit Løfte at tilstille Dem som mit Bidrag til et Skrift om Viborg Domkirkes Indvielse et Omrids af den Tale, jeg kom til at holde. Ja Omridset sender jeg; med det flygtigt nedskrevne Udkast stemmer det overeens; de vigtigste Momenter vil De uden Tvivl erindre af den holdte Tale. Men udfyldt blev — da jeg fik begyndt derpaa — Omridset efterhaanden i den Grad, at det vel kan betragtes som en Tale. Dog maa jeg holde paa Ordet »Omrids«, for ei at faa Skin af at ville udgive, hvad der nu skal trykkes, som havde jeg nedskrevet og lært det udenad i de faa Timer, jeg havde til Forberedelse. Dog — jeg stoler paa Deres Broderhaand til at gjøre de fornødne Meddelelser til Skriftets Læsere om mit Bidrags fata.

Manuskriptet er renskrevet af en Dame, hvis Retskrivning er noget forskjellig fra min. Jeg seer gjerne, at *Deres*

¹) Cornelius Benedikt Brammer (1832—1900), Provst, Sognepræst i Veierslev-Ajdt-Torsø, siden i Stouby-Hornum.

²) Jvfr. S. 384.

³) Biskoppen over Aarhus Stift er Medlem af Direktionen for Støvringgaard Jomfrukloster.

Retskrivning bliver brugt i hele Skriftet, altsaa ogsaa for min Part deri¹.

Biskop Laub skal være i Horsens hos sin Svigersøn²; men jeg har Intet hørt om, end sige fra ham.

Gud befalet i alle Maader! Bevar Deres velvillige Følelser for Deres ærbødigst hengivne

Brammer.

Jeg føler Trang til at tilføie, at jeg ved at gennemlæse min Udarbeidelse af Omridsets Indhold glæder mig ved at forestille mig, at dette passer godt som en Indledning til og harmonerer godt med Deres alvorligt og hjerteligt paamindende, bibelsk-kirkelige Sjælesørger-Prædiken.

3.

Aarhus Bispegaard den 12te Febr. 1877.

Høiærværdige, høi- og velbaarne Hr. Stiftsprovst
Swane, R. af Db. og Dbm.

Hjertelig takker jeg Dem for Deres kjærlige Brev af 12te d. M. og for de medfølgende 20 Exemplarer af vort Fællesskrift³. Ved dem fik jeg en længe ønsket Leilighed til at betale Lidt af paa en betydelig Boggjeld, hvori jeg, som, optagen af praktiske Forretninger, tidlig maatte nedlægge min Skribentpen, i Aarenes Løb er kommen til mange Forfattere.

Det forekommer mig, at vi kunne godt være tilfredse med Udfaldet af vore sammenføjede Bidrag til Skriftet, der vel strengt taget ikke er noget Samarbejde, men dog heller ikke et tilfældigt Mosaikstykke. Saavidt jeg mindes, er der ikke i dette Aarhundrede udkommet noget Minde-skrift om en jydsk Domkirkes Indvielse. Tage Müller holdt

¹) En Del Bemærkninger vedrørende Enkeltheder i den typografiske Opsætning er udeladt.

²) Maskinfabrikant Axel Wanscher (1848—77).

³) Jvfr. S. 384, 385.

vel en Tale, da Ribe Domkirke blev første Gang benyttet efter sin sidste Hovedreparation; men den Tale er næppe udgivet¹.

Herren skjænke Dem, sin begavede og nidkjære Tjener, naaderig Velsignelse i Deres skønne Domkirke og under al Deres trofaste Embedsgjerning!

Med særdeles Agtelse Deres Høiærværdigheds broderlig hengivne
Brammer.

4.

Aarhus Bispegaard den 30te Juni 1877.

Høiærværdige Hr. Stiftsprovst Swane, R. af Dbr. og Dbm.

Det falder i Deres Lod, kjære Hr. Stiftsprovst, at overraske mig med Telegrammer. Jeg har nemlig ikke tilbudt mig som Ordinator for den til Viborg Stift kaldte Kandidat Winding², skjøndt jeg, naar det af Dem og Biskop Laub ønskes, er meget villig til at ordinere ham i Forening med en anden Kandidat paa Onsdag. Dersom jeg ikke havde frygtet for at synes indiscret, vilde jeg have tilskrevet Dem om min Beredvillighed dertil, hvorom jeg dog antog, at Ingen trivlede. En Yttring desangaaende til Overlærer Bang³ maa han formodenlig have misforstaaet. Men det gjør nu ikke videre til Sagen.

For en Ordens Skyld udbeder jeg mig en officiel skriftlig Anmodning om at udføre den omhandlede Funktion for Viborg Stifts Biskop, der enten selv eller ved sin Vikarius maa udstede Kollatsen og paasee, at Testimonium publicum etc. er fremlagt.

¹) Den 29. Juni 1845 genindviede Biskop Tage Müller Ribe Domkirke (Ribe Stifts-Avis 1845 Nr. 75. Christine Daugaard, Biskop Daugaard II, 179 f.). Hans Tale ved denne Lejlighed er ikke trykt.

²) Andreas Winding (1836—1908), Sognepræst i Vridsted-Fly 1877—1906, blev ordineret i Aarhus 4. Juli 1877.

³) Formentlig Overlærer i Viborg, Dr. phil. Johannes Peter Bang (1837—98).

Bispeexamen afholder jeg, vil Gud, førstkommende Mandag. Den anden Ordinand (Bock)¹ er tilsagt at skulle møde Kl. 9 hos mig.

Jeg skriver disse Linier strax efter Modtagelsen af Deres Telegram og haaber, at de skulle komme i Deres Hænder i Eftermiddag.

Hjertelig Hilsen til Biskop Laub, naar bekvem Leilighed dertil gives.

Deres Høiærværdigheds med største Høiagtelse og Tillid ærbødigst hengivne
Brammer.

5.

Aarhus Bispegaard den 23de Novbr. 1877.

Høivelbaarne, høiærværdige Hr. Biskop Svane,
R. af Dbr. og Dbm.

Uagtet De maaske samtidig med dette lille Brev modtager en kjærlig, lykønskende Hilsen fra mig ved Etatsraad M. P. Bruun², føler jeg dog Trang til personlig at udtale for Dem, at jeg er inderlig glad over Deres Kaldelse til Viborg Bispestol³, ikke blot fordi det vilde have været en stor og krænkende Ubillighed, om det ikke var skeet, m. s. j.⁴, men fordi jeg i Dem seer en veludrustet, trofast Stridsmand for vor Folkekirke og i Dem hilser en broderlig Medarbejder og Medbeder.

Vor store, himmelske Overhyrde veilede, styrke, trøste, glæde og velsigne Dem under Deres biskoppelige Idræt!

Det ønsker og beder Deres Dem høitagtende og med Brodersind i Ærbødighed hengivne
Brammer.

¹) Oscar Valdemar Boeck (1852—1931), personel Kapellan i Harrikslev-Albæk, siden Sognepræst i Lønborg-Egvad og Provst.

²) Mads Pagh Bruun (1809—84), Etatsraad, Landstingsmand, Ejer af Seilgaard.

³) Stiftsprovst Swane var 17. November 1877 blevet udnævnt til Biskop over Viborg Stift fra 1. Maj 1878 at regne (jvfr. Kh. Saml. 6. R. III, 388).

⁴) o: me sincero judice?

6.

Aarh. 21de Marts 78.

Tillad mig — kjære, høiærværdige Hr. Biskop Swane! — at uleilige Dem med et kortfattet Spørgsmaal, der maa-ske behøver et Svar, der ei kan affærdiges med faa Ord.

Ministeren har viist mig den Tillid at tilstille mig alle Ansøgningerne om Houlbjerg-Granslev Sognekald¹, for at jeg kan gjøre Forslag om Indstillingen til dette Embede. Blandt Ansøgerne er der en Nicolai Thure Krarup i Vilsted². Vel er han godt anbefalet baade af sin Provst og Biskop; men af Anbefalingerne kan jeg hverken skjønne, om han er en ægte luthersk evangelisk Præst (*ikke grundtvigsk*) eller om han egner sig til at blive *Provst*.

Om begge disse Dele beder jeg Dem herved konfidentielt skaffe mig paalidelig Kundskab, da denne Krarup forekommer mig at kunne komme i Betragtning ved dette, naar den ældgamle Formand bortkaldes, gode, tiltalende Embede og Besættelse. Jeg har hørt, at hans Provst er Grundtvigianer³.

I Gaar havde jeg den Glæde at ordinere 3 Kandidater⁴ — den ene for Biskop Martensen; — Alle vare de gode

¹) Houlbjerg-Granslev var ledigt ved Johan Christian Jensens (1790—1885) Afgang. Det blev 6. April 1878 besat med Janus Severinus Møllerup (1824—1900), siden i Gelsted-Rørup. Jvfr. Kh. Saml. 6. R. II, 611, 617, 620 f., 623, 629.

²) Nikolaj Thure Krarup (1835—1930), Sognepræst i Vilsted-Vindblæs, siden i Aastrup. Jvfr. Brammers Omtale af ham i Kh. Saml. 6. R. II, 618.

³) Provst for Slet Herreds Provsti, Sognepræst i Sebber Kloster-Aistrup Frederik Christian Mørch (1811—83).

⁴) I Følge velvillig Meddelelse fra Aarhus Bispekontor havde Biskop Brammer nævnte Dag ordineret: Salomon Maurits Krusenstjerna Hafstrøm (1847—1905), pers. Kapellan i Hornslet, siden Sognepræst i Raarup; Nikolaj Matthias Harboe (1853—1915), ordineret Kapellan og Førstelærer i Ebeltøft, siden Sognepræst i Hjerring og Provst; samt Theodor Ludvig Marius Rasmussen (1852—96), pers. Kapellan i Avers-Thestrup, siden Sognepræst i Sønderby.

Theologer og saavidt jeg kunde skjønne — besjælede af indre Kald til at forkynde Evangelium.

Med min nye Stiftsprovst¹ er jeg særdeles tilfreds, ligesom Menigheden strømmer sammen for at høre ham prædike. Vi sympathisere i alt Vigtigt, saaledes i at modsætte os Præsternes Selvkommunion². Jeg nærer ingen Tvivl om, at Biskop Martensen og jeg have Dem, vor høiærværdige yngste Kollega, til Medkæmper imod dette Forlangende, som er fremført i from, naiv Subjektivisme, bliver understøttet ved Godmodighed og Fredsommelighed af Mange, som aldrig agte selv at benytte den udbedte Frihed — men indeholder farlige schismatiske Spirer for vor stakkels, anfgtede Folkekirke.

Jeg havde i Forgaars den Fornøielse at være paa Jægergaarden og den Glæde, at Etatsraadinden³ var saa vel, at hun kunde i nogen Tid deeltage i Samtalerne.

Dersom Biskop Laub for Tiden er saa karsk, at han har Interesse for gamle Venner, vil De maaske meddele ham, at Professor Funch er meget tilfreds med sin Søns (Theodors) Forlovelse med Baronesse Fernanda Wedell-Wedellsborg⁴, samt bringe ham en kjærlig Hilsen fra Deres meget ærbødige og broderlig hengivne Brammer.

¹) Hans Sørensen (1831—1903), Stiftsprovst i Aarhus fra 1877.

²) Først ved Kultusministeriets Cirkulære af 20. September 1886 blev det undtagelsesvis tilladt Præster at kommunikere sig selv, naar særlige Forhold gjorde sig gældende (Kh. Saml. 6. R. II, 627 ff.). Om Martensens Modstand mod Selvkommunionen se et Brev (af 6. Januar 1878) til Brammer i Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke IV, 308—9.

³) Jægergaarden ved Aarhus, der 1857—84 ejedes af den S. 388 nævnte M. P. Bruun. Hans Frue var Magdalene Barbara f. Bruun (1821—1901).

⁴) Theodor Peter Foersom Funch, Fuldmægtig ved Aarhus Stiftamts Kontor, der døde 24. April 1879 før sit Bryllup (jvfr. C. Skou, Ved cand. jur., Amtsfuldmægtig Th. Funchs Jordefærd i Skanderborg Slotskirke den 28. April 1879, 1879). Han var Søn af Overlærer ved Aarhus Kate-dralskole, Professor Caspar Gerhard Clemens Funch (1807—93) og var forlovet med Baronesse Ferdinandine (Fernanda) Wedell-Wedellsborg (1858—1927), siden gift Teisen.

7.

Aarhus Bispegaard den 24de Marts 1878.

Kjære, høiærværdige Hr. Biskop Swane!

Tak, ret megen Tak for Deres i Dag modtagne, klare og grundige Oplysninger, som ville have til Følge, at jeg ikke indstiller Omtalte. Jeg stoler paa, at jeg ikke falder Dem altfor besværlig ved atter i Dag at fremkomme med et foruleiligende Spørgsmaal. Det gjælder Sognepræsten Chr. Fr. Borch i Vesterhornum¹, som søger Randlev. Her er Talen ikke om, hvorvidt han egner sig til Provst, men fornemlig, om han er fuldkommen fri for Grundtvigianisme. Sognet har nemlig frabedet sig en Grundtvigianer. Jeg veed, at han ikke for nogle Aar siden var det, da han gav Bidrag til Joh. Kochs Postille². Men jeg veed ogsaa, at han har en Broder, som er en stivsindet Grundtvigianer³. Chr. Borch er vel ogsaa bleven det, dersom Beretningen er rigtig, at han har indført Tillæget til Konvent-Psalmebogen i sine Kirker for 1½ Aar siden. Mon han endnu er sygelig?

Jeg ønsker med Haab, begrundet paa mit gamle Kjendskab til Severin Sørensen⁴, at De vil blive saa tilfreds med ham som jeg er med min Stiftsprovst Hans Sørensen. Jeg antager iøvrigt, at De ogsaa havde været vel tjent med Janus Møllerup⁵ som Deres Eftermand i Stiftsprovstiet.

¹) Sognepræst i Vester Hornum-Hyllebjerg-Fleisborg Christen Frausing Borch (1836—1912) blev 6. April 1878 forflyttet til Randlev-Bjergager (jvfr. Kh. Saml. 6. R. II, 618—19). Biskop Swane vilde meget nødtigt have Borch forflyttet fra Viborg Stift (sst. S. 623).

²) I »Evangelisk Huspostil«, 1874, udgivet af Johannes Kok og af denne tilegnet G. P. Brammer, findes S. 540—9, 571—9 optaget to Prædikener af Chr. Borch.

³) Ulrik Sophus Borch (1845—1931), personel Kapellan i Randlev, siden Sognepræst i Nestelsø-Mogenstrup. Jvfr. Kh. Saml. 6. R. II, 619 og Aage Borch, Ulrik Sophus Borch, 1941 (Særtryk af »Den jydsk Slægt Borch«).

⁴) Laurits Severin Sørensen (1826—89), Stiftsprovst i Viborg 1878—85, siden Sognepræst i Kjeldby.

⁵) Jvfr. S. 389.

Maa jeg vide, i hvilket »eiendommeligt, personligt Forhold« Chr. Borch staar til Biskop Laub?¹

Naar Deres Høierværdighed taler med Pastor Kragerop eller med Assessor With² og Frue, beder jeg Dem bringe kjærlige Hilsener fra Deres meget hengivne og forbundne Brammer.

Undskyld, at mit Brev bærer Præg af en Øienbetændelse, hvoraf jeg i nogen Tid har lidt.

8.

Aarhus Bispegaard den 17de Mai 1878.

Høivelbaarne, høierværdige Hr. Biskop Swane,
Ridder af Dbr. og Dbmand.

For Deres venlige Brev af 15de d. M. modtage De min bedste Tak! Som jeg glæder mig ved vor Samstemning i de vigtigste theologiske og kirkelige Kvæstioner, saaledes er det mig ogsaa kjært, at min yngste Embedsfælle har samme Anskuelser som jeg med Hensyn til den nyeste Sag, et Præstekonvent vil benytte Biskopperne til at bringe i Gang. Det synes, som Konventerne mene, at de maa give os Noget at bestille.

Angaaende Protesten fra det vestlig-lollandske Præstekonvent imod det ministerielle Lovudkasts Forsøg paa at indsætte Skoleinspektører til Almueskolevæsenets Tilsynsmænd³ istedenfor Provster og Biskopper have Biskop Martensen og jeg brevvet. Vi To have — uden at kjende hinandens Mening om Lovudkastet eller gjort nogensom-

¹) Herom oplyses man gennem et udførligt Brev fra Biskop Laub selv, dateret 14. Februar 1878 (Kh. Saml. 6. R. III, 114—19, jvfr. S. 604).

²) Frederik Rudolph Deodat Kragerop (1833—81), Sognepræst ved Søndre Sogns Kirke i Viborg. Om Assessor With se S. 395.

³) Om Brammers Modstand mod Tanken om at lade Provsternes Tilsyn med Skolevæsenet overgaa til Skoleinspektører jvfr. Kh. Saml. 6. R. II, 634, 637 f.

helst Aftale om vor Stemmegivning — givet meget bestemt og alvorlige Erklæringer imod Udkastets Tendents til Skolens saakaldte Emancipation fra Kirken, hvortil Ansættelsen af Skoleinspektører vilde være et betydningsfuldt Skridt i Dr. Falcks¹ Fodspor. Formodenlig have de andre Biskopper ligeledes stræbt at holde paa det geistlige Tilsyn med Folkeskolerne, om end Martensen og jeg have udtalt os stærkest. Desto mindre behøve vi over for Ministeriet at udtale os om det Samme i Kompagni med Andre og i en anden Form. Vi ville nødigt have Skin af at *agitere*; hvilket baade vilde være uværdigt for os og unyttigt, maa-ske endog skadeligt for vor gode Sag. Af samme Grund holde vi det ikke for at være passende at forelægge denne for noget udvidet Landemode. Ønskede Ministeriet, at det skulde være skeet, vilde Det vel selv have tilskyndet os dertil. — Noget sært vilde det da ogsaa falde, at forlange, at Præsterne skulde yttre dem om, hvorvidt de ønskede, at Provster og Biskopper skulde vedblive at være *deres* Tilsynsmænd i Henseende til Skolevæsenet. Ved Provstelandemodet vilde det jo blive dettes egne Medlemmer, der skulde stemme om deres egen Existents. Ad Aare kunde der i Analogi dermed forelægges Landemodet, om det ikke var rigtigst, at der ansattes allevegne i Landet Arkitekter istedenfor Provster til Formænd for Synene over Kirker og Præstegaarde. Herimod vilde der nok høres alvorlig Protest baade fra Læg og Lærd.

Da Præstekonventerne finde det passende at gjøre Biskopperne til deres Kommissionærer, vilde det vel findes meget upassende, om vi vægrede os derved. Imidlertid vil jeg dog ikke dølge for Dem, kjære Biskop Swane, at Biskop Martensen i et Brev til mig af 12te d. M. yttre:

»Jeg har store Tvivl, om denne Sag bør fremmes og om det ikke vil være det rigtigste, at den ganske henlægges«.

¹) Formentlig den fra Kulturkampen bekendte preussiske Kultusminister Adalbert Falk (1827—1900), der 1872 havde gennemført en liberalt præget Lov om Tilsynet med Folkeskolen.

Hans Mening er jo desuden kundbar herom udenfor Ministeriet af hans sociale Ethik i Partiet om Folkeskolen¹.

Jeg har i denne Maaned faaet 2 Breve fra Martensen: det ene med hans Ethiks to sidste Afdelinger; det andet havde ogsaa en særegen Anledning. Derfor har han maaske undladt at meddele mig, hvorledes han har taget eller vil tage Kæmpeadressen om Præsternes Selvkommunion². (At han misbilliger den, veed jeg for længe siden; men det var førend han fik den). Nogle af dem, der forfegte den store Opdagelse (mageløs kaldes den dog ikke hidindtil), at vi danske, evangelisk-lutherske Præster have en os betagen *Ret* til Selvkommunion at tilbagefordre, beraabe sig paa — som en Kjendsgjerning —, at Luther havde meddeelt sig selv Nadveren (ikke blot før men efter Reformationen). Noget historisk Beviis for denne Paastand har jeg ikke hørt, ei heller kunnet finde i mine Bøger. Derimod har jeg fundet i en god Udgave af Dr. Martin Luthers Tischreden oder Colloquia (samlede efter Aurifaber, Stangwald og Selneccer af Professorerne Förstemann og Bindseil 1844) 2te Abth. Pag. 317:

Einer fragte Dr. M. L.: »ob ihm einer, wenn er sterben sollte und könnte das ganze Sacrament von Papisten nicht haben, das Sacrament selber geben möchte«. »Nein«, sprach er, »denn es sollen allzeit aufs Wenigste zwei Personen dabei sein: einer, der es gibt, der andere, der es nimmt . . . »Aber es ist Unrecht, dass ihm einer das Sacrament wollte selber reichen«.

Dersom disse Lutherske Yttringer ikke før vare Dem bekendte, veed jeg, at de ville have Interesse for Dem. Vil De gjøre mig lignende litterære Meddelelser, forbinder

¹) I H. L. Martensen, Den christelige Ethik, Speciel Del II § 123 bryder Forf. en Lanse for Bevarelsen af det gejstlige Tilsyn med hele Folkeskolen. Et Brev fra Martensen (af 5. Oktober 1872) til Brammer om dette Spørgsmaal er trykt i Theologisk Tidsskrift for den danske Folkekirke IV, 300—1.

²) Jvfr. S. 390.

De Dem derved end mere Deres meget forbundne og hengivne
Brammer.

9.

Glud Præstegaard d. 26de Juli 1879.

Kjære, høiærværdige Hr. Biskop Swane!

Paa en 14ten Dages Visitatsreise, som jeg i Dag, D. v., ender ved at tage hjem, havde jeg den Glæde at modtage et Brev fra Dem, for hvilket jeg ret meget takker.

Særlig er jeg taknemlig for den kjærlige Indbydelse til at bo hos Dem under det forestaaende Missionsmøde i Viborg¹; men jeg maa negte mig den Glæde og Opbyggelse, som dette med Guds Hjælp vil yde, altsaa ogsaa den mig saa venlig tilbudte Gjæstfrihed i Bispegaarden. Jeg bør nemlig efter to kort efter hinanden følgende Visitatsreiser ikke forlade mit Kontor paa denne Tid, da jeg i August Maaned har forlængst lovet mig ud til at besøge nogle Venner i Lolland-Falsters Stift.

At Fru Withs² Sygdom bedrøver mig, kan De vide. Inderlig Hilsen fra mig beder jeg Dem, der forstaaer og skatter hende, bringe denne troende, kjærlige, mig dyrebare Sjæl.

Herrens Aand være levende i Deres Missionsfest, at den maa være frydelig i Herren og bringe velsignet Frugt for hans Rige!

Hos Bispinden udbeder jeg mig at blive i gunstig Erindring. Med særdeles Høiagtelse Deres meget forbundne og broderlig hengivne
Brammer.

Postscriptum, som borde have staaet som Prologus: min Taksigelse for Deres Tale i Anledning af Universitetsjubilæet³.

¹) Det aarlige Missionsmøde afholdtes 30.—31. Juli 1879 i Viborg (Viborg Stifts-Tidende 1879 Nr. 174).

²) Formentlig Helga Nathalia f. de Leth, gift med Assessor i Viborg Landsoverret Ludvig With (1829—80) (jvfr. P. B. Grandjean, Slægtbog over Familien With fra Romø, S. 60—2).

³) J. Swane, Tale ved Høitideligheden i Viborg Domkirke den 4. Juni 1879 i Anledning af Universitetets 400-aarige Jubelfest, Viborg 1879.

10.

Aarhus 27 Jan. 1881.

Høiærværdige Biskop Swane, kjære Ven og Broder!

Deres inderlig fromme og kristelige Brev af 22de Januar har jeg for nogle Dage siden modtaget tilligemed den, rig, evangelisk Trøst aandende, Tale ved Deres dyrebare Datters Jordefærd¹. Jeg skulde alt ret meget have takket for begge Dele, som baade bevægede mit Sind og opløftede min Aand, dersom jeg ikke i disse Dage havde havt Bispeexamen og Præsteordination at holde. Mine Børn fra Gammelby Præstegaard², som have besøgt mig i Anledning af Ordinationen, reiste i dette Øieblik.

Jeg var endnu yngre end Deres Høiærværdighed, da jeg mistede den første (sextenaarige)³ af mine fire, nu alle henvovede, Døttre, hvem jeg alle, Gud være lovet for *sin* Faderkjærlighed, tør give et Vidnesbyrd i Lighed med det, som De med Faderglæde har udtalt om Deres velsignede Datter.

Under de mange Dødsfald, hvormed Herren i Aarenes Løb har prøvet mig, vel for at det skulde paa mig opfyldes, hvad skrevet staar Joh. 15, 2, har jeg i min Bestræbelse efter at vise mig stærk og rolig behøvet at paamine mig selv, om dog ikke at give Forargelse, som trodsede jeg mod Guds Tilskikkelser, eller sørgede jeg som Hedninger, der ei have Haab. Jeg erindrer en Kjøbste[d]præst, hvis ældste, lille Barn (da hans eneste) døde, og som jamrede sig saa heftigt derover, at han endog af deeltagende Venner maatte høre ilde, fordi han, som skulde styrke Andre i Troen, nu Intet vidste eller trode til sin egen Styrkelse. Gud bevare Dem, kjære Biskop Swane, og Deres trofaste Hustru i Gudhengivenhed og Troens livsalige Haab!

¹) Reinholdine Vilhelmine Christine Swane, f. 1857, d. 30. Novbr. 1880 (jvfr. om hende Memoirer og Breve XLIII, 133 f., 148, 181 f.). Talen over hende findes ikke i Det kgl. Bibliotek.

²) Jvfr. S. 385.

³) Susanne Caroline Juliane Brammer, død 21. Januar 1850.

Ved en fortrolig Samtale i Gaar med en af de unge Mænd, jeg havde ordineret, glædede det mig at høre bekræftet, hvad De i Deres Brev yttrede om den velsignede Indflydelse, som Professor Madsen¹ øver paa de theologiske Studenter og Kateketer; hvad jeg ogsaa har hørt af Andre. Glædelig overrasket er jeg bleven ved vor nye Kultusministers uforbeholdne og mandige Erklæring i Rigsdagen² om at ville hævede *Folkekirken*s Tro paa sin rette Plads i *Folke-skolen*.

Hans Udtalelse i den Retning fortjener saa meget mere Opmærksomhed og Anerkjendelse, som hans Gemahlinde er Katholik³. Jeg har iøvrigt hørt af en paalidelig Mand, at denne Dame er en alvorlig, oprigtig Kristinde fremfor Tjenerinde af Paven.

Guds Fred og Naade over Dem, Deres Huus og Idræt!
Med broderlig Høiagtelse og Hengivenhed

Brammer.

11.

Aarhus den 13de Novbr. 1881.

Kjære Ven og Broder!

Deres hjertelige Brev i Anledning af mit Farvel til Stiftets Præster rørte mig inderligt, men gjorde mig tillige undselig og ydmyget. Jeg takker Dem imidlertid ret meget for det kjærlighedsfulde Brev.

Men jeg har intet Brev modtaget fra Dem, hvori De har bedet mig hilse og gratulere Dr. Fog⁴ fra Dem. Han kom-

¹) Den senere Biskop Peder Madsen (1843—1911) var 1875 blevet Professor i Teologi.

²) Den 24. August 1880 var Jacob Scavenius (1838—1915) blevet Kultusminister. Der sigtes formentlig til Scavenius' Udtalelser om Vigtigheden af en konfessionspræget Folkeskole, fremsat i Folketingets Møde den 20. Januar 1881 (Rigsdagstidende, Forhandlinger paa Folkethinget 1880—81, Sp. 1915 ff.).

³) Jacob Scavenius var gift med Louise Sophie Castonier (1844—1920).

⁴) Dr. Bruun Juul Fog (1819—1896), hidtilværende Holmens Provst, var 24. September 1881 blevet udnævnt til (og 6. November

mer efter sit sidste Brev paa Mandag Aften (d. v. s. i Morgen) til Aarhus med sin Bispinde paa foreløbigt Besøg hos mig. I den Anledning vilde det særdeles glæde mig (vist ogsaa ham), om Biskoppen og Bispinden fra Viborg vilde deeltage i et Middagsselskab hos mig paa førstkommende Onsdag Kl. 5. Maa jeg bede Dem meddele denne Indbydelse til Bispinden.

Afslag frabedes, gunstigt Svar fra begge udbedes af Deres ærbødigst hengivne
Brammer.

12.

Aarhus Bispegaard den 4de Apr. 1882.

Høiærværdige, høivelbaarne Hr. Biskop H. Swane,
Ridder af Db. Dbmand.

Hjertelig takker jeg Dem for Deres troende og trofaste Deeltagelse i mit store Tab ved en dyrebær Søns Bortkaldelse¹. Han var mig, menneskeligt talt, umisteligere end noget andet af mine Børn. Men jeg har, Gud være lovet, ingen Anfægtelse af Tvivl om, at Herrens Veie ere fulde af Naade og en Viisdom og Miskundhed, der engang skal os aabenbares.

Idet jeg bemærker, at der aldeles ikke er nogen Tvist imellem Byraadet eller min Eftermand og mig om Naadensaarets Opgjørelse, tillader jeg mig at forelægge Deres Høiærværdighed det Spørgsmaal, hvorvidt Kakkellovne bleve henregnede til det Inventarium, der ved Deres Overtagelse af Viborg Bispestol skulde gratis overleveres Dem. Jeg er uvidende derom. Thi da jeg var Lollands Biskop, havde Bispestolen intet Sæde. Og da jeg blev Biskop i Aarhus, nænnede jeg ikke at tage noget Syn over Bispegaarden, da jeg vidste, at den ugifte Frøken Paludan Müller² skulde

s. A. indviet til) Biskop over Aarhus Stift som Brammers Efterfølger.

¹) Bankkasserer i Nykøbing F. Johannes Daniel Brammer (1840—82), jvfr. Kh. Saml. 6. R. II, 666.

²) Charlotte Henriette Paludan-Müller (1811—50), Datter af Brammers Formand som Biskop i Aarhus Jens Paludan-Müller (1771—1845).

modtage hele den lille Arv, min Formand efterlod sig; og blev Synet skrap, kunde det maaske have slugt Arven. En Hovedreparation paa Bispegaarden kostede mig Aaret efter min Tiltrædelse flere tusinde R.daler. Nogle gamle Kakkellovne stod der (jeg veed ikke hvormange, ei heller om de bleve staaende som en Slags Erstatning for Gaardens Brøstfældighed eller som henhørende til Inventariet). Der er næppe nogen Nulevende, som kan give Oplysning herom. Jeg har for faa Aar siden anskaffet en Porcellains-Kakkellovn og en moderne Jernkakkellovn, som jeg i fornødent Fald agter at gjøre Paastand paa. Der vil dog uden Tvivl blive flere Ovne tilbage, der var i Gaarden Aar 1845. Da jeg, D. v.¹, reiser Fløttedagen senest til Veile, skulde det være mig kjært, om D. H. kan snart veilede mig i den omspurgte Henseende.

Biskop Fog venter i Morgen at modtage sin Bispinde, efter hvem han længes. Fra Etatsraad M. P. Bruun² kan jeg hilse.

Hvor gjerne forkyndte jeg ikke Opstandelsens Haab og Trøst i Festen! Men jeg frygter, at Stemmen vilde slaa mig feil og Menigheden gaa Glip af en god Paaskeprædiken. Den vil vor opstandne Herre give Dem at holde!

Med Brodersind

Brammer.

¹) ๓: Deo volente

²) Jvfr. S. 388.